

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Slovo a slovesnost
Slovo a slovesnost

Location: Czech Republic

Author(s): Milada Hirschová

Title: Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi
Speech act, speech action and communicative function of an utterance

Issue: 3/2004

Citation style: Milada Hirschová. "Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi". Slovo a slovesnost 3:163-173.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=40958>

Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi

MILADA HIRSCHOVÁ

Speech act, speech action and communicative function of an utterance

ABSTRACT: The article deals with the meaning and mutual relations of the terms speech act, speech action (Sprachhandlung) and communicative function of an utterance. The author's goal is to determine whether they can be considered synonymous. While the term speech act is synonymous with 'illocutionary act', the conceptual meaning of the other two terms differs. Though it is difficult to draw a sharp line between a speech act and a speech action/behavior, time span and demarcation (boundaries) are differentiating criteria. The most important distinguishing criterion is the concept of language (speech) behavior, which can be viewed not as a singular event (act), but rather as a complex event consisting of mutually mixed acts or as a continuum (sequence) of sub-acts resulting in one macro-act. A speech act is a static unit, received and comprehended as a result of dynamic speech action (activity), seen as a process without sharp boundaries. A speech act can be a constituent of a speech action, but not vice-versa. Any given language utterance operates on several levels of communication simultaneously, and each of these operations can be seen as a communicative function. When describing a communicative function, it is necessary to distinguish which respective level of communication is being analyzed.

1. V tomto příspěvku se chceme zamyslet nad tím, jaký je vzájemný vztah pojmů/termínů, které jsou v jeho názvu, zejména z toho hlediska, zda jde o synonyma, o označení různých aspektů jednoho a téhož jevu, nebo o označení jevů odlišných. Uvědomujeme si, že mnohé odlišnosti a nedůslednosti v jejich užívání vznikly při překladu. Budeme se pohybovat v oblasti teorie řečových aktů, která byla v posledních čtyřiceti letech jedním z nejvlivnějších, nejvíce rozšířených a nejvíce rozvíjených teoretických rámců. Její kořeny jsou v analytické filozofii, její vliv se však projevil ve většině lingvistických disciplín.

Pracovně lze problematiku, k níž všechny tři uvedené termíny odkazují, ztotožnit se zkoumáním užívání jazyka v nejšířším smyslu, tedy s fungováním jazykových výpovědí v komunikaci. Protože užívání jazyka je podmíněno a ovlivňováno bezpočtem psychologických, sociálních i kulturně historických faktorů, je pochopitelné, že na teorii řečových aktů reagovaly studie psycholingvistické, sociolingvistické, práce z oblasti osvojování jazyka, teorie komunikace, velmi významně konverzační analýza, rovněž teorie textu (zejm. v pracích van Dijkových, 1980), ale i stylistika, literární věda, a samozřejmě také syntax, která na rozdíl od výše uvedených je disciplínou „čistě“ lingvistickou.

1.1. V pomezích lingvistických disciplínách byla interpretace promluvových jevů z hlediska řečových aktů aplikována k vysvětlení a zdůvodnění rysů jazykových projevů spojených právě s psychologickými, sociálními nebo v nejšířším smyslu funkčními aspekty užívání jazyka, což je s příslušnou teorií v souladu, neboť psychologické i sociální faktory, stejně jako fungování jazyka v komunikační interakci se při vymezování řečových aktů uplatňují. V syntaxi v klasickém smyslu slova se charakteristika (větných i nevětných) výpovědí jako řečových aktů začala objevovat mj. jako konzistentnější

a sofistikovanější varianta popisu modálních významů tradičně zahrnovaných pod modalitu tzv. postojovou a voluntativní. Umožňovala vycházet od svého druhu „centrálního typu výpovědi“ – tzv. přímé realizace určitého řečového aktu (realizace postoje mluvčího k obsahu výpovědi spolu s projevy jeho vůle zaměřené na adresáta) indikovaného performativně použitelným slovesem – a funkčně-sémantické charakteristiky takto formálně a i sémanticky (např. ve smyslu tzv. sémantických větných vzorců) dobře definovatelných větných a souvětých výpovědí pak přenášela (na základě pragmatických kritérií) na další, tzv. nepřímé realizace řečových aktů, tedy na formálně velmi rozrůzněné výpovědi, které by v komunikační interakci mohly být užity jako funkčně více či méně ekvivalentní. Podstatné bylo, že daná teorie nabízela jiné než jen převážně intuitivní možnosti interpretace komunikačního smyslu výpovědí. (Období tzv. performativní hypotézy, kdy se indikace funkčně-sémantické charakteristiky výpovědi chápala jako součást sémanticky chápané hloubkové struktury, je uzavřenou kapitolou.) Jestliže se tedy „komunikační funkce výpovědi“ z oblasti modality vydělily, byl to posun nepochybně pozitivní. Otázka ovšem je, zda tato pragmatická dimenze výpovědního významu ještě patří do syntaxe – velmi pravděpodobně nikoli, syntaktický popis končí u typů vět konstituovaných slovesným modelem.

2. Označení „teorie řečových aktů“ sugeruje, že řečový akt je jejím centrálním pojmem a že rovněž je základní (singulární) jednotkou, která je zkoumána a popisována. Magnus parens teorie, John Austin (1962), ovšem nehovoří o řečových, nýbrž o ilokučních aktech, a ilokuční akt je pouze jednou složkou komplexního řečového aktu, popř. detailně viděno, je jedním z řečových aktů konstituujících komplexní řečový akt.

Pokud jde o kořeny této teorie, zpravidla se odkazuje na tzv. oxfordskou školu, pěstující v první polovině 20. století filosofii „přirozeného“ jazyka, a vedle Austina se v této souvislosti uvádí také jméno L. Wittgensteina (který působil v Cambridgi). Jakkoli silné jsou paralely mezi jejich pracemi, podle výsledků historicky zaměřených srovnání jde o díla na sobě navzájem nezávislá – nebylo zjištěno, že by jeden druhého otevřeně ovlivnili. Existují však studie ukazující souvislosti teorie řečových aktů s husserlovským konceptem „objektivizace jazyka“ a překvapující styčné body prací Searlových se studii vzniklými v Mnichově na počátku 20. století (opět aniž by byl prokázán přímý vliv), zejména s pracemi A. Reichena (srov. Smith, 1990). Jak ale dokládá Wierzbicka (1991), „skutkový“ pohled na jazykové výpovědi lze nalézt už u stoiků, a také u Abelarda a Rogera Bacona. Je třeba rovněž upozornit, že koncept „performativnosti“ se objevuje ve 30. letech u polského lingvisty E. Koschmiedera v práci zkoumající slovesný vid v polštině, v níž autor vyděluje tzv. koincidenční typ nedokonavosti (Koschmieder, 1934, s. 109), který – viděno v souvislostech našeho příspěvku – je totožný s možností užít sloveso performativně.

Ilokuční akt se skládá z několika složek (tj. dílčích řečových aktů). Jednou ze složek je akt lokuční, tedy pronesení smysluplné výpovědi, která je nedefektní a má význam a referenci; lokuční akt sám je komplexem složeným ze simultánně realizovaného aktu fonetického (produkce artikulované řeči), fatického (artikulovaná řeč představuje gramaticky nedefektní výpověď určitého jazyka a jako taková je pronesena) a rétického (výpověď obsahuje referenčně užitě výrazy, k nimž je vztažen predikát). (U Searla, 1969, se první dva z uvedených aktů shrnují do aktu výpovědního a rétický akt se označuje jako akt propoziční.) Ilokučním (tj. in-lokučním) aktem je výpovědi přiřazena určitá „síla“, jíž je smysl vyplývající z (komunikačního) záměru mluvčího, a tento záměr se realizuje právě v pronesení určité výpovědi, jejím prostřednictvím. Podstatným ry-

sem přímo realizované ilokuční funkce výpovědi je, že výpovědi typu *Tvrdím, že X. Y. přišel ve dvě, Slibuji, že přijdu ve dvě, Žádám tě, abys přišel ve dvě* apod. mají, bez ohledu na možnosti a frekvenci použití v běžné interakci, jeden významný rys, totiž ten, že jsou tzv. „token-reflexive“ (Lyons, 1977, sv. 1, s. 13–18; sv. 2, s. 781). Levinson (1983, s. 254) užívá označení „self-referential“. To znamená, že v sobě zahrnují specifický vztah mezi performativní klauzí a klauzí vyjadřující propoziční obsah *p*. Tento vztah lze popsat následujícím způsobem: Souhlasíme-li s tím, že performativně použitelná slovesa jsou principiálně slovesy mluvení, pak každé performativní užití takového slovesa v sobě zahrnuje jak performanci příslušného ilokučního aktu, tak odkaz k této performanci, Austinovo „by saying this“, tj. ono známé „hereby“. To, že jsou slovesy mluvení, tzn. že v jejich sémantice lze vidět rys „verbální realizace“ té činnosti, kterou označuje jejich sémantické jádro, resp. že u nich můžeme počítat s přítomností primitivního sémantického komponentu „I say“ (Wierzbicka, 1972, 1991), je význačným společným sémantickým rysem performativně použitelných sloves. Jiným společným rysem performativně použitelných sloves je jejich vidová specifičnost – ačkoli performativně lze (ve slovanských jazycích) užít pouze imperfektiva, slovesa tohoto typu vždy vyjadřují ukončený skutek. (V terminologii B. Comrieho, 1976, s. 44–48, a následně J. Lyonse, 1977, sv. 2, s. 710–712, jde u sloves s podobným dějovým charakterem o „accomplishment“.) Je-li *slibuji, žádám, navrhuji* apod. užito performativně, jde vždy o provedený, tedy ukončený slib, žádost, návrh, tj. sémanticky se v těchto případech imperfektiva neliší od perfektiv. Skupina sloves obsahujících rys „verbální realizace“ je ovšem širší než skupina sloves se schopností performativního užití nebo sloves popisujících ilokuční funkce, protože tento rys lze vztáhnout na všechna slovesa nějak referující o řečové činnosti (Hirschová, 1988). Lokuce a ilokuce se vždy realizují simultánně, nelze je od sebe oddělit.

2.1. Jazyková výpověď z hlediska své ilokuční síly je určitým aktem, skutkem (skutkem informování, slibu, žádosti aj.). Jak jsme viděli, ilokuční síla výpovědi může být explicitně indikována (performativně použitelnými slovesy a také substantivy od nich odvozenými, srov. nadpisy *Žádost, Poděkování, Protest*) nebo může být výpovědi přisouzena jako výsledek interpretace (při referování), popř. se na ni lze ptát. Zvláště při referování o uskutečněných promluvách nebo při zjišťování jejich smyslu (*jak to myslíš?*) se vedle performativně použitelných sloves uplatňují slovesa ilokuční, která mohou, ale nemusí pojmenovávat specifický řečový akt. Lze např. počítat s řečovými akty „výhrůžka“, „pomluva“ nebo „provokace“ a s ilokučními slovesy *vyhrožovat, pomlouvat, provokovat*, která však nemohou být užita performativně, mohou o ilokuční funkci pouze referovat (a to i tehdy, jsou-li užita ve tvaru 1. os. sg. ind. prez.). Naproti tomu slovesa *sdělovat* a *svěřovat se* (první lze užít performativně, druhé nikoli) představují pouze rozdílný „styl realizace“ (srov. Searle, 1976, s. 7) téhož řečového aktu. Performativně použitelná slovesa jsou tedy podskupinou sloves ilokučních. Explicitní indikace ilokučního záměru ozřejmuje „skutkový“ charakter ilokuce, jak ukazuje následující příklad:

Tvrdím, že X. Y. je idiot, a budu to dělat znovu a znovu.

* *X. Y. je idiot a budu to dělat znovu a znovu.*

Přijatelná je ovšem sekvence

X. Y. je idiot. Tvrdím to a budu to dělat znovu a znovu.

kdy anaforické *to* vztahuje označení ilokučního aktu (*tvrdím*) k bezprostředně předcházející výpovědi. Jiné funkční charakteristiky má ale sekvence výpovědi

X. Y. je idiot. Budu to tvrdit znovu a znovu.

kdy vztah mezi výpovědí samou a následným označením ilokuční síly/funkce může být chápán jako pojmenování ilokuční funkce právě této výpovědi, avšak nikoli nutně, protože je zde porušeno zařazení do jedné časové roviny. (Rozhodně nejde o zmíněné simultánní sebe-referování.) Formulace *budu to tvrdit* se může vztahovat na jiné výpovědi, které mluvčí hodlá uskutečnit v budoucnu. (Srov. např. *X. Y. je idiot. Došla jsem k tomuto závěru a budu to tvrdit znovu a znovu.* V této sekvenci je navíc výchozí výpovědi přiřazena jiná ilokuční síla – vyvození závěru. Teprve tento závěr pak má být v budoucnu tvrzen, tj. sdělován s doplňkovým rysem „mluvčí je zainteresován na tom, aby adresát uvěřil v pravdivost obsahu sdělení“.)

Uvedené příklady ukazují, že navzdory tomu, že v běžné komunikaci mohou být všechny takové výpovědi v zásadě funkčně zaměnitelné, v žádném případě nejsou jakožto řečové akty plně ekvivalentní, tj. že performativně užitá sloveso není transparentní, aby mohlo vždycky být „předsazeno před závorku“, jak sugeruje známé Searlovo schematické znázornění (F)*p*, v němž F symbolizuje ilokuční sílu („illocutionary force“) a *p* komunikovaný propoziční obsah (srov. také Récanati, 1987).

Třetí složkou řečového aktu u Austina je akt perlokuční, jímž se míní zamýšlený nebo skutečný efekt aktu ilokučního. (Protože jde o efekt, který nastává nebo měl by nastat na straně adresáta, je otázka, zda je perlokuce na stejné rovině jako lokuce a ilokuce.) Předmětem diskuse může být, zda se za perlokuční efekty považuje vskutku jen adresátovo rozeznání a mentální přijetí ilokučního aktu (srov. Austinův termín „uptake“), tedy situace, kdy je někdo o něčem informován, bere na vědomí něčí závazek vytvořený slibem, nebo skutečnost, že mluvčí se snaží přimět ho prostřednictvím prosby nebo žádosti k nějaké činnosti, nebo až teprve situace, kdy adresát v intencích přijaté informace, obsažené ve sdělení, prosbě nebo žádosti vskutku jedná. Vzhledem k tomu, že adresátovo následné jednání vůbec nemusí být s přijatou ilokucí v souladu (a navíc je už mimo hranice oblasti, kterou se zkoumání komunikace zabývá), je zřejmě výstižnější považovat za perlokuci rozeznání a uvědomění si ilokuční funkce přijaté výpovědi, s tím dovětkem, že adresát má možnost předstírat nepochopení nebo rozeznanou ilokuční funkci záměrně ignorovat, tj. reagovat takovým způsobem, jako by přijatá výpověď měla funkci jinou. (K problematice perlokučních efektů srov. Kalisz, 1993.) Politicky, tj. povýtce mimojazykovými faktory podmíněné „nepochopení“ ilustruje Mey (1993, s. 139–141), z běžných komunikačních výměn je známa např. možnost reagovat na výpovědi s formou zjišťovací otázky výlučně jako na otázky, ačkoli jejich ilokuční funkcí je prosba nebo žádost. Na modelový Searlův příklad *Můžeš mi podat sůl?* lze vždy reagovat nikoli podáním soli, ale odpovědí *Můžu/Nemůžu*, i když je ve většině situací komunikujícím jasné, že jde o „zneužití formy“.

2.2. Ústředním prvkem Austinových výkladů je rozlišení výpovědí tzv. performativních, jejichž pronesení (za určitých okolností) realizuje jistý „akt“, a výpovědí konstativních, které pouze popisují určitý stav věcí, např. *Prohlašuji zasedání za ukončené* může být performativní, kdežto *Dnes je 11. února* pouze konstativní. („Lokuce“ ovšem musí být obsažena i ve výpovědích „konstativních“.) Konstativní výpovědi mohou být pravdivé nebo nepravdivé, performativní jsou jen úspěšné nebo neúspěšné. Posléze je však Austinem tento rozdíl zrušen a i konstatace se chápe jako performance ilokučního aktu, a to aktu „konstatování“. (Otázka, zda performativní výpovědi vskutku nemají pravdivostní hodnotu, byla předmětem mnohých diskusí. Neudržitelnost názoru, že performativní výpovědi pravdivostní hodnotu nemají, se ukázala zejména při rozvíjení tzv. performativní hypotézy, srov. Lycan, 1984; Hirschová, 2002.) O řečových aktech vlastně mluví až Austinův následovník a kritik Searle, resp. další lingvisté zabývající se danou problematikou, a je to Searle, kdo zdůrazňuje „jednotkovost“ řečového aktu: „Účelem jazyka je komunikace. Jednotkou (unit) lidské komunikace v jazyce je řečový akt, a to akt typu zvaného ilokuční“ (Searle, 1979, s. 178). Z toho, co bylo zatím řečeno, plyne že pojem/termín řečový akt je svou podstatou dvojnásobný – řečovým aktem se míní jak sama performance (výpovědní událost) jistého řečového „skutku“, která se skládá z několika simultánně probíhajících aktů dílčích a má časový rozměr, tak výsledek této performance (zaznamenaná výpověď), s nímž lze v popisu nakládat jako s jednotkou. Ilokuční síla tohoto „výsledku“ má v komunikaci jisté perlokuční konsekvence projevující se mj. v reagování komunikačních partnerů, ve změnách mimojazykové skutečnosti apod. Řečový akt může být realizován přímo, zejména užitím tzv. performativní výpovědi, nebo nepřímou, kdy zjištění ilokuční funkce předpokládá na straně adresáta inferenční proces vázaný na komunikační situaci, zpravidla označovaný jako konverzační implikatura (Grice, 1975). Jak poznamenává Searle (1979), každý řečový akt (tj. vlastně každý výpovědní celek) je performancí, avšak jen některé řečové akty jsou performativní. Názory na to, co všechno je „přímá“ (tedy performativní) a co „nepřímá“ realizace řečového aktu, se ovšem různí. Poněvadž „řečovým aktem“ je vždy jedinečná výpovědní událost (z hlediska adresáta je takovou událostí i akt percepce psaného textu), představuje i větná nebo souvětňá struktura obsahující performativně použitelné sloveso pouze jazykovou jednotku s jistým potenciálem, protože za jiné konstelace podstatných faktorů může mít zcela jiné interpretační podmínky. Z lingvistického hlediska se analýza a popis „dělání věcí slovy“ soustřeďuje na odhalení, interpretování a klasifikaci ilokučních sil. Chápání řečového aktu jako „jednotky“ se zdůrazňuje tehdy, když se při analýze komunikátů soustředíme na jazykové prostředky indikující ilokuční platnost výpovědí, shromažďujeme jejich příklady a varianty. Toto popisování konkrétních výpovědí vedlo k tomu, že „řečový akt“ a „ilokuční akt“ se chápou jako synonyma. Poněkud jiné chápání ilokučního aktu se objevuje např. u Rosen-grenové (1983), která jako o jednotkách hovoří o singulárních ilokucích, kterými může být jedna výpověď jako celek, nebo složky souvětňé výpovědi. V jednom výpovědním celku (souvětí) mohou být spojeny klauze s různými ilokučními funkcemi (s tím souvisí pojem tzv. subsidiární ilokuce). Chápání ilokucí jako jednotek (včetně toho, že „ilokuce“ se stává počitatelným substantivem) zde ovšem souvisí s pojetím jazykové

pragmatiky – jestliže se počítá s pragmatickou „rovinou“ nebo s pragmatickým komponentem jazyka, pak se ilokuce chápe jako základní jednotka tohoto komponentu. Vztah jednotky zvané ilokuce a jednotky zvané řečový akt se u Rosengrenové neřeší. Jiné terminologické (a evidentně i pojmové) variace nacházíme u Wierzbické (1991, s. 149n.): rozlišují se komplexní řečové události („complex speech events“), např. přednáška, dopis, pomluva, a jednoduché řečové akty, např. žádost, slib, varování. Ilokucní a performativní slovesa se nerozlišují, počítá se pouze se „speech-act verbs“, se slovesy indikujícími (pojmenovávajícími) individuální, specifický řečový akt. Řečový akt vzniká jako produkt ilokucní síly výpovědi, k jejíž identifikaci se dochází sémantickou analýzou za pomoci sémantických primitivů (elementárních jednotek). Klasifikace (seskupování) vnitřně podobných řečových aktů se nepovažuje za nejpodstatnější.

2.2.1. Není cílem našeho příspěvku pouštět se do srovnání a hodnocení různých existujících klasifikací ilokucních aktů, stojí však za zmínku, že přístupy k popisu a klasifikační kritéria u různých autorů podporují jak kontinuální („difúzní“) chápání ilokucního aktu, tak jeho pojetí jednotkové, diskrétní. Patrně nejrozšířenější klasifikace Searlova (užívající kritéria sémanticko-pragmatická) rozdělením do pěti tříd předkládá pět velkých bloků „aktů“ souvisejících spolu značně obecně. Jádrem každé třídy představují řečové akty, které pro svou realizaci mají k dispozici performativně použitelné sloveso. K nim se pak přičleňují varianty, které se formou explicitní performativní výpovědi realizovat nemohou, na jejich specifčnost však poukazují (tzv. ilokucní) slovesa, která o nich mohou referovat, např. *odhalit (někomu tajemství)*, *svěřit se (někomu s něčím)*, *pomlouvat někoho*. Vzhledem k tomu, že odlišnost takovýchto ilokucních aktů je dána doplňkovými rysy vázícími se na základní rozlišující kritéria (např. u *svěřovat se* jde o informaci, na níž je mluvčí nějak, zpravidla citově, zainteresován, u *pomlouvat se* předávaná informace týká zájmů/aktivit třetí osoby apod.), jsou hranice mezi nimi poměrně neostře – např. jakékoli sdělení může být následně označeno jako pomluva nebo důvěrná informace. Třída řečových aktů pak představuje kontinuum diferencované hlavně na svých hranicích, méně už vnitřně. Podobnou formulaci u Searla nenacházíme, jeho vymezení základních typů ilokucních aktů je naopak dosti kategorické, avšak vezme-li v úvahu, že např. rozdíl mezi *oznamovat* a *svěřovat se* označuje jako rozdíl ve „stylu realizace“ téhož ilokucního aktu (Searle, 1976, s. 7), pak chápání třídy řečových aktů jako kontinua patrně není protimluvem. G. Leech (1983, s. 22–23, 174–179) se Searlem polemizuje pro ostré odlišování jedné třídy od druhé a odmítá charakterizovat ilokucní sílu na základě sémantiky ilokucních sloves (což ostatně Searle nečiní). Leech výslovně říká, že rozlišování jedné ilokucní síly od druhé může mít stupňovitý charakter a že v jedné výpovědi se může několik příbuzných ilokucních aktů překrývat, srov. „illocutions are in many respects ... distinguished by continuous rather than by discrete characteristics“ (Leech, 1983, s. 178). Zde se pak objevuje nutnost lišit mezi aktem výpovědním (token), který diskrétní povahu má, a aktem ilokucním, o jehož povaze lze „vyjednávat“ (Leech, 1983, s. 23) – mohou být dva v rámci jedné výpovědi, přičemž se překrývají a přecházejí jeden v druhý, nebo může být jeden rozdělen do výpovědí dvou apod. Na opačné pozici stojí analýzy A. Wierzbické (1973, 1991), která ilokuci (ilokuc-

ní sílu) důsledně chápe jako sémantiku slovesa („speech-act verb“) a k seznamu ilokucí (charakteristickému pro každý jednotlivý jazyk) dochází dekompozicí sémantiky sloves (viz výše). Ilokuce / ilokuční akt v jejím pojetí je tedy diskretní, individualizovaná jednotka, a vzhledem k její individuálnosti není potřeba ilokuční akty klasifikovat. Tyto rozdílné postoje (zejm. Leech vs. Wierzbicka) souvisí ovšem s názorem na vztah sémantiky a pragmatiky: zatímco pro Leeche jsou to oddělené lingvistické disciplíny, které se doplňují (a „pragmatické“ ilokuce mají tedy být charakterizovány pragmaticky, nikoli na základě jazykové sémantiky), pro Wierzbickou je pragmatika součástí sémantiky. „Jednotkové“ chápání ilokučního aktu zůstává však problémem, protože i tehdy, souhlasíme-li s Wierzbickou a opřeme individuální „ilokuce“ o sémantickou analýzu, zjistíme jednak, že dekompozice na primitivní sémantické komponenty probíhá metodou pokusu a omylu (Wierzbicka, 1991, s. 218), jednak že podle ní „empirická realita ilokučních sil je ... idiosynkratická a asymetrická“ a je nutno „odolat pokušení vnucovat jí systém“ (ibid.).

2.3. Dosavadní přehled lze sumarizovat v tom smyslu, že řečový akt je termín širší, protože pokrývá všechny typy složek konstituujících řečové jednání, zatímco ilokuční akt je pouze jedna specifická složka tohoto jednání. Zavedené užívání vedlo k tomu, že není-li uvedeno jinak, chápou se termíny řečový akt a ilokuční akt jako synonyma.

3. Termín řečové jednání se v pracích z příslušného oboru objevuje především v jazykovém prostředí německém, a to jako „Sprachhandlung“, event. jako „sprachliche Handlung“. Jako „sprachliche Handlung“ se označuje nejen performance řečového/ilokučního aktu, nýbrž i výše zmíněné simultánně probíhající akty dílčí, řečovými jednáním je tedy např. akt referenční. D. Wunderlich (1976) říká, že „Sprechakt“ je jednotka lingvistická, resp. jednotka nazíraná z lingvistického hlediska, a „Sprachhandlung“ je jednotka viděná z hlediska filozofického. V mnoha pracích z této oblasti se oba termíny zpravidla užívají promiskue (zejm. např. Rosengrenová, 1983; Motsch, 1983), a to i v tom smyslu, že se mluví o „nepřímém řečovém jednání“. Kořeny tohoto pojetí lze opět vidět u Searla (1969), a to v jeho formulaci, že „jazyk je pravidly ovládaná forma chování“. Jestliže komunikaci představuje užívání jazyka s jistým záměrem („illocutionary point“), pak jde o chování účelově zaměřené, tedy o jednání. Rosengrenová ovšem hovoří i o jednání uskutečňovaném „s pomocí jazyka“, což je jistě rozdíl, protože takto se jazyková výpověď bere jako jedna složka jednání ve smyslu interakčním, a nejde o „skutek“ pouze řečový. Takovéto chápání řečového aktu se nezávisle objevuje v mnohem pozdější práci amerického lingvisty M. Geise (1997) – v jeho „dynamické teorii řečových aktů“ se jako základní jednotka prezentuje tzv. sociální akt, tj. jeden případ (token) komunikačního jednání, který může být uskutečněn jak neverbálně (gestem), tak verbálně, popř. oběma způsoby zároveň.

3.1. Je otázka, zda je pojmové i terminologické ztotožnění řečového aktu a řečového jednání akceptovatelné. Pro češtinu je problém přinejmenším v tom, že v relevantním lexikálním významu je jednání jakožto abstraktum nepočítatelné substantivum – můžeme tedy mluvit o jednotlivých řečových aktech, ale nanejvýš o jednotlivých případech řečového jednání. U jednání je neoddiskutovatelný akcent na jeho průběhový,

procesuální charakter. Přijmeme-li tento názor, je úkol odlišit jeden „případ“ řečového jednání od jiného případu náročnější než vedení hranic mezi jednotlivými řečovými akty. Zkoumáme-li z tohoto hlediska např. záznam dialogu, hranice mezi jednotlivými složkami, resp. úseky komunikačních výměn nejsou vždy zcela jednoznačné, jednoznačné nejsou ani hranice jednotlivých výpovědních celků. Jeden řečový akt patrně může být bezpříznakově ztotožněn se singulární výpovědí (výpovědní událostí), zatímco jednání sugeruje „událost“ komplexní povahy. I když je časový rozměr samozřejmě vlastní i řečovému aktu (ve smyslu performančním, realizačním), přece jen jeho začátek a konec bývají zřetelné, viz jeho „jednotkové“ chápání. U „případů řečového jednání“ bude stanovení začátku a konce problematičtější, právě proto, že procesuální chápání dovoluje uvažovat o více než jednom komunikačním záměru. V některých anglicky psaných studiích se objevuje také termín „a c t i o n“, který sám o sobě sugeruje, že jde o jiný koncept než „(speech) act“. Charakteristické ovšem je, že se tento termín objevuje v anglických překladech z němčiny (Rolf, 1990), nabízí se tedy předpoklad, že jde o překlad „Handlung“. Jakožto jednotlivé typy „actions“ se také v takových případech objevují známé asertivy, komisivy, direktivy atd., tedy typy řečových aktů, tj. opět máme před sebou ztotožnění „aktu“ a „jednání“. S řečovým jednáním dále souvisí termín řečová/komunikační strategie, tj. postupná realizace nějak spolu souvisejících komunikačních (ilokučních) záměrů, která může být podřízena záměru nadřazenému. (Např. u přehledu sdělení pro tisk se objeví sumarizace *Evidentní komunikační strategie ministerstva zemědělství ukazuje...*) O řečové strategii v tomto smyslu se však dá hovořit pouze v rámci řečového jednání uskutečňovaného lineárně, nikoli u singulárního řečového aktu, protože ten může být v řečové strategii pouze jedním „krokem“. Zejména z tohoto důvodu by termíny řečový akt a řečové jednání ztotožňovány být neměly.

4. Konečně i termín komunikační funkce bývá rovněž užíván nejednotně. V našem jazykovém prostředí je často synonymem pro funkci ilokuční (např. u Grepla – Karlíka, 1998, a Grepla, 2002a, 2002b), užívá se však i v jiných významech. Opět ale, protože komunikační interakce může být zkoumána a popisována na různých rovinách, nabízí se chápat komunikační funkci jako kteroukoli funkci, již jazyková výpověď může mít v komunikaci. Např. výpovědi bez propozičního obsahu mívají významnou funkci kontaktnou, podílejí se na zahajování, udržování, specifikování a ukončování komunikační výměny, tj. v dialogu mají funkci konstrukční, která je blízká jakobsonovsky chápané funkci fatické, není s ní však totožná (reagování jednotlivých výpovědí na sebe v dialogu více osob vytváří jisté tematické linie). Naopak jiné výpovědi bez propozičního obsahu (*no!*, *aha!*) funkce jiných výpovědí sumarizují, podtrhují, popř. radikálně mění funkce jistého sledu výpovědí, tj. blíží se makrofunkcím a zřejmě jsou prostředkem realizace jisté interakční (ne pouze komunikační) strategie. Takové funkce za ilokuce ve vlastním smyslu nemůžeme považovat. Jednoznačně ilokuční funkcí (typem ilokuční funkce) je však expresivní funkce výpovědí bez propozičního obsahu. Opačný případ než výpovědi bez propozičního obsahu představuje situace, kdy jednu funkci má sled výpovědí. Může jít o multiplikovanou funkci totožnou (např. sled direktivních výpovědí, které jako celek jsou komplexem činností požadovaných mluvčím od

adresáta), nebo také o hierarchizovaný celek podřízený jedné funkci dominantní, přičemž jednotlivé výpovědi skládající takový celek mají samostatné ilokuční funkce. (To se týká např. textových útvarů, jako je žádost, přihláška, čestné prohlášení.) Individuálním řečovým aktem s vlastní funkcí může však být i složka výpovědního celku – např. v podřadném souvětí lze rozlišit ilokuční funkci hlavní věty a ilokuční funkci věty závislé. Je ovšem pravda, že ilokuční platnost závislé věty je vždy v nějakém nerozporném vztahu k ilokuci věty hlavní – hovoří se o tzv. ilokucích subsidiárních, podpůrných, častá je např. kombinace „žádost“ nebo „rada“ a „zdůvodnění“, které má splnění žádosti nebo uposlechnutí rady podpořit. (Srov. např. Rosengrenová, 1983; Karlík, 1995). Termín *s u b s i d i á r n í i l o k u c e* ovšem neznamená, že by šlo o nějaký zvláštní systém funkcí jiného řádu, jde o vztah, ve kterém je jedna složka výpovědního celku nebo rozsáhlejšího komunikátu k druhé. Zatímco však komunikačním aktem s jistou funkcí může být i komunikát neverbální (gesto), subsidiární ilokuce je od jazykové složky neoddělitelná, resp. sám tento koncept z jazykové formy (realizace) vychází. Celky zastřešené jednou dominující ilokuční funkcí se někdy označují jako *m a k r o a k t y* (srov. van Dijk, 1980).

4.1. Zatímco ilokuční funkce ve vlastním smyslu může být chápána jako *ú č e l* (cíl) příslušné výpovědi vyplývající ze záměru podavatele, komunikační funkci jakožto termín se zdá vhodné chápat jako nejobecnější označení pro jakýkoli *ú k o n*, který výpověď v průběhu řečové interakce plní, přičemž půjde o úkony na různých rovinách komunikační události. Z tohoto pohledu sice ilokuční funkce výpovědi (= řečový akt) může být chápána jako jeden typ komunikační funkce, avšak typ, který vychází z jednoho specifického pohledu na užívání jazyka a který se od všech ostatních zásadně liší. Další komunikační funkce (kontaktočnost, zahajování a ukončování řečové interakce, předstírání, lhaní, ovlivňování komunikantů mezi sebou aj.) jsou jiného řádu, mají různý stupeň abstrakce, resp. obsažnosti. Při analýzách zejména rozsáhlejších reálných dialogů zpravidla nevystačíme s jednoduchou funkční klasifikací (jeví se jako příliš obecná) a často se musíme uchýlit k doplňkovému popisu neterminologickému. Fungování „věcí, které děláme slovy“ v reálné komunikaci a možnosti interpretace řečového jednání se ukazují jako komplexní a velmi individualizované, což na druhé straně přináší obtíže s jakýmkoli zobecněním a může nás ponechávat v rovině empirické deskripce, která sice poskytuje cenné dílčí poznatky o fungování určitého jazyka, vzdává se však jakékoli systematické interpretace a prediktability, nemluvě o bytí i jen elementární formalizaci.

5. *Z á v ě r*. Pokusili jsme se ukázat, jak se užívá termínů řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce a co tyto termíny do interpretace jazykové komunikace přinášejí. Ukazuje se, že každý z nich zachycuje jiný aspekt řečového jednání jako celku. Jakékoli jejich ztotožňování nepokládám za vhodné, i když je někdy obtížné udělat dělící čáru mezi řečovým aktem a řečovým jednáním. Rozdílný „časový rozměr“ může být jen pomocným kritériem, podstatné je, jak chápeme jednání – zda jako jeden krok, nebo jako sérii kroků. (Makroakt může být případem řečového jednání.) Jako výraznější rozdíl bych viděla státnost a singularnost řečového aktu, na který pohlí-

žíme především jako na výsledek jisté výpovědní události, a naproti tomu procesualnost a obtížnější ohraničitelnost řečového jednání. Jinak řečeno: řečový akt může být složkou řečového jednání, nikoli naopak. Komunikační funkce by neměla být ztotožňována s funkcí ilokuční. Jak bylo uvedeno, komunikační funkcí je kterýkoli úkon, který výpověď v komunikační interakci má, a je tedy třeba výslovně odlišovat, o jakou komunikační funkci v daném okamžiku jde a na které rovině.

LITERATURA

- AUSTIN, J. L. (1962): *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- COMRIE, B. (1976): *Aspect*. Cambridge – New York – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press.
- GEIS, M. L. (1997): *Speech Acts and Conversational Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GREPL, M. (2002a): Akt mluvní (akt řečový). In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 30.
- GREPL, M. (2002b): Funkce výpovědi komunikační (KF) (f. ilokuční). In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 145–146.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- GRICE, H. P. (1975): Logic and conversation. In: P. Cole – J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics, 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, s. 41–58.
- HIRSCHOVÁ, M. (1988): *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- HIRSCHOVÁ, M. (2002): Tzv. performativní paradox a důsledky jeho (ne)řešení pro popis typů ilokučních funkcí. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika, 4*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 177–188.
- KALISZ, R. (1993): *Pragmatyka językowa*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- KARLÍK, P. (1995): Pojistkové věty. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, A 43*. Brno: Masarykova univerzita, s. 49–60.
- KOSCHMIEDER, E. (1934): *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie*. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- LEECH, G. (1983): *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- LEVINSON, S. C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYCAN, W. G. (1984): *Logical Form in Natural Language*. Cambridge: MIT Press.
- LYONS, J. (1977): *Semantics 1, 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEY, J. L. (1993): *Pragmatics*. Oxford – Cambridge: Blackwell.
- MOTSCH, W. (1983): Satz und Sprachhandlung als Grundbegriffe der Textanalyse. In: F. Daneš – D. Viehweger (eds.), *Ebenen der Textstruktur*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, s. 104–132.
- RÉCANATI, F. (1987): *Meaning and Force*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROLF, E. (1990): On the concept of action in illocutionary logic. In: A. Burkhardt (ed.), *Speech Acts, Meaning and Intentions*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 147–165.
- ROSENGREN, I. (1983): Die Textstruktur als Ergebnis strategischer Überlegungen des Senders. In: I. Rosengren (ed.), *Sprache und Pragmatik: Lunder Symposium 1982*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, s. 157–191.
- SEARLE, J. R. (1969): *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, J. R. (1976): A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, 5, s. 1–23.
- SEARLE, J. R. (1979): *Expression and Meaning*. Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- SMITH, B. (1990): Towards a history of speech act theory. In: A. Burkhardt (ed.), *Speech Acts, Meaning and Intentions*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 29–61.
- VAN DIJK, T. A. (1980): *Macrostructures*. New Jersey: Hillsdale.

- WIERZBICKA, A. (1972): *Semantic Primitives*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- WIERZBICKA, A. (1973): Akty mowy. In: M. R. Mayenowa (ed.), *Semiotyka i struktura tekstu*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum, s. 201–219.
- WIERZBICKA, A. (1991): *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- WUNDERLICH, D. (1976): *Studien zur Sprechaktheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Katedra bohemistiky FF UP
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
<hirsch@ffnw.upol.cz>